

ЗАСЕЛВАНЕТО НА БЪЛГАРИ В СОЛУН ПРЕЗ XIX И НАЧАЛОТО НА XX век¹

Юра Константинова

Поради изключителното си стратегическо положение, богатата си история и мултиетническият характер на населението в османския период гр. Солун често фокусира интереса на учени от различни държави. Въпреки множеството публикации, посветени на историята на града, българската общност в него най-често остава невидима за изследователите.² Тя присъства в изследванията им основно във връзка с атентата на гемиджиите през 1903 г. или с дейността на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО).³ Единственото сериозно историческо проучване на българите в Солун е публикувано през 1937 г. от академик Иван Снегаров и се отнася до периода преди създаването на самостоятелната българска държава (1878).⁴

Липсата на основни масиви от документи по темата за българското историческо присъствие в Солун, разпръснатите и откъслечни сведения, затрудняват работата на изследователите и обясняват в голяма степен отсъствието на цялостно изследване на въпроса. Преобладаващата част от информацията за българите в града е съхранена в спомени, дневници и статии на ученици и учители в Солунската мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ или на бежанци, напуснали града след войните от второто десетилетие на XX в.⁵ Рапортите на българския търговски агент, впоследствие консул и генерален консул, Атанас Шопов, и документите от архива на Българската екзархия покриват само отделни теми, върху които в онзи момент се е фокусирал интересът на българските институции, но оставят неизяснени важни факти за историята на българската общност.

Настоящата статия цели да представи причините, довели до заселването на българи в

Солун, и да повдигне въпроса за техния брой. Сравняването на данните от различни статистики ще позволи да се открият проблемите на преброяванията и да се създаде по-обективна картина на българското присъствие в града.

Първи сведения за българите в Солун

Първото сведение за българи в Солун е от 1725–1726 г., когато те са забелязани от Василий Барски при пътешествието му до Светите земи. Руският пътешественик не само различава българския език сред смесицата от езици в Солун, но и отбелязва, че там е намерил познати, в това число и българи, които го нахранили и му дали указание за пътуването.⁶ Многоезичието на солунчани, които говорят „думи на четири езика“ – османски, гръцки, български и ладино, е отбелязано от Евлия Челеби при преминаването му през града през 1668 г.⁷ В османския кадастър за продажбите на имоти в Солун от 1696–1697 г. има поне пет сведения за лица с български имена.⁸ Това широко разпространение на българския език в града показва, че броят на жителите му с български етнически произход далеч не е малък. За съжаление сведенията за тях са спорадични и се ограничават основно до приписки в манастирските кондики. Така, благодарение на сведенията от Зографската кондика, любезно предоставени ми от проф. Надя Данова, се вижда, че сред дарителите на манастира от 1738 г. освен солунчани с имена, характерни за християнската традиция, се срещат и такива със славянски имена – Злато, Стана, Манол, Богоя и др.

Първо сведение за българско население в Солун през XIX в. намираме в бележките на

Вельо Негрев, родом от с. Селце (Дебърско). Според него през 1817 г. терзийският еснаф на дебраните в Солун съставил поменик, наречен „Плакокнижица“, преписан през 1841 г. А. Шопов твърди, че видял този поменик в българската църква в Солун и дословно преписал част от него.⁹ От преписа, който А. Шопов прави, следва, че през 1833 г. шивачите от Дебър, Крушево и Кичево са помолили руския монах Исай да учи децата им на славянски, а ако не може на „прост български“. Две години Исай преподавал на децата и тогава сред терзиите се зародила идеята да се построи български храм и да се отвори българско училище в Солун.¹⁰ Според приписка на Вельо Негрев на белите листа на историята на Йован Раич (също собственост на А. Шопов) той и още петнадесетина деца учат в Солун по гръцки книги, но Теодосий Синаитски ги съжалява и прави печатница с български и гръцки букви.¹¹

Действително Теодосий Синаитски създава българска печатница в града (1838–1841) и в нея са отпечатани поне пет книги – „Начално обучение“ (1838); „Кратко описание на светогорските манастири“ (1839); „Служение еврейского“ (1839); „Утешение на грешните“ (1840), преведено от Кирил Пейчинович, и „Книга за научение трех языков, славяно-болгарский и греческий и карамалицкой“ (1841).¹² Разпространеното в България виждане, че тази печатница е изгорена от „нашите стари неприятели гърците“, тръгва от по-късна приписка (със сигурност след 1875 г.), направена от Неделя Петкова на корицата на „Служение еврейского“. Тя се позовава на разказа на същия Вельо Негрев, според когото виновен за пожара е гръцкият поп Атанас. Подучен от гръцкия калугер Хрисант през 1839 г., той бил подпалил църквата „Св. Мина“, където била печатницата. След като става ясно, че печатницата издава книги поне до 1841 г., се разпространява версията, че тя е горена два пъти от гърците.¹³ Към момента това твърдение не може да бъде потвърдено

от други източници. В писмо на Константин Държилович от 1890 г. се разказва как по молба на Кузман Шапкарев той събира сведения за печатницата, но научава само, че е горяла през 1839 г., а след това „са се случили и други пожари“.¹⁴ Само най-старият български свещеник в града потвърдил, че е виждал книга, отпечатана в печатницата на Теодосий Синаитски, но не знаел нищо повече за нея.

За отделна българска народност в Солун се споменава в географията на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, отпечатана през 1835 г. в Крагуевац. От същата година датират и данните от първото османско сведение за българи в Солун. Самото преброяване на мъжкото население в града е направено от османските власти през 1830 г., но данните от него са публикувани и коментирани от Василис Димитриадис по копие, направено през 1835 г.¹⁵ Според него броят на православните мъже в града е 3 621 души, което означава, че цялото православно население в този момент е около 22% от населението на града. Това поставя християните на трето място по брой след евреите (44,5 %) и турците (33,7%), сред 25 500 жители на Солун. Православното население е заето основно със занаятчийска дейност, свързана с производството на облекла и храни, с обработката на кожи, със строителство и търговия на дребно. Най-заможните християни са собствениците на таверни, търговците със стафиди, касапите и бакалите, а около 13% са работещите на заплата и надничарите.

Трудно е да се определи какъв процент от записаното православно население е с български етнически произход, тъй като преброяването записва мястото, от което произхожда човека, без да се интересува от етническата му принадлежност. Като „чужденци“ османските власти отбелязват установилите се в града наскоро хора. Така става ясно, че в Солун са се преселили 44 мъже от Дебър, 35 от Кукуш, 19 от Дойран, 17 от Битоля, 15 от Серес и т.н. За част от тях може да се предполага, че имат български произход, поради традиционно сил-

ното българско присъствие в тези градове. Интересно е да се отбележи, че 130 от „чужденците“ в града са се записали като власи, 9-тима като българи и 8 като гърци. Ако в случая с гърците това най-вероятно означава, че те са гръцки поданици, то за власите и българите единственото възможно обяснение е, че са избрали да декларират национална, а не местна принадлежност. Имената, с които са записани хората, също не дават сигурна информация за етническия им произход, защото повечето от тях са общи в православната именна система. Такива са например Димитрис (Димчо, Такос, Митак), Петрос (Петко), Георгис, Николаос, Константинос и т.н. Общо 400 души от преброените не носят гръцки имена, като голяма част от тях са се декларирали като власи. Такива са Йован (среща се 85 пъти), Стоян (среща се 83 пъти), Делю (среща се 27 пъти), Ризо (среща се 24 пъти), Траян (среща се 16 пъти), Гуше (среща се 15 пъти), Ицо (среща се 13 пъти), Мита (среща се 11 пъти), Стойко (среща се 8 пъти) и други.

Следващо сведение за българите в Солун получаваме от руския пътешественик Виктор Григорович, който през 1845 г. посещава града и отбелязва, че много българи живеят около Солун. В самия град, в махалата „Св. Атанасий“, той преброява около 100 български къщи, основно на българи от Дебър и Битоля, които дошли в града да строят, да работят на пристанището или да приготвят някаква храна.¹⁶ Струва ми се, че представените сведения дават основание да се твърди, че в първата половина на XIX в. голяма част от българите в Солун са пришълци от вътрешността на страната, които запазват езика си. Те са видима част от жителите на града, а разпространението на българския език е толкова широко, че става причината за отпечатването на книги на него.

Причини за заселването на българи в Солун

Сред причините, довели до преселването на българи от Македония през първата по-

ловина на XIX в., специално трябва да се откроят *политическите катаклизми*, разтърсили в този период региона. Конкретно това са сблъсъците между силните местни аяни и централната власт, междуособиците между Мустафа паша Шкодренски и Али паша Янински, между гърците, воюващи за своята независимост и османските власти и др. Не трябва да се подценява засиленият през този период албански народностен натиск, който изтласква част от българското население от смесените райони на Западна Македония.¹⁷ Българско население от провинцията е измествано и от турски бежанци, които след откъсване на територии от Османската империя и създаване на балканските национални държави търсят спасение в държавата на султана. Не липсват и локални причини за изселванията като например двете епидемии на холера, които върлуват в Дебър през 1810 и 1816 г. и довеждат до разреждане на населението и емигриране на част от него.¹⁸

Сред политическите причини, довели до заселване на българско население от провинцията в Солун специално трябва да се откроят последиците от Руско-турската война (1877–1878). Цели пет години след края на войната български първенци се оплакват на руския консул в Солун, че български свещеници и търговци заради обикновени клевети са хвърляни в затворите. Ако искали да излязат, те трябвало да дадат огромни подкупи от 1200–2000 турски лири, а в противен случай умирали в тъмниците. Първенците молят консула за закрила и добавят, че „от тия явни грабежи нашите търговци изпаднаха, духът им се уби и у всички се яви едно мрачно и безнадеждно отчаяние“.¹⁹ К. Шапкарев предава същото настроение: „Тога беше обща паника за българите в Македония, а особено за солунските, и страшен всеобщ трепет беше обзел всички по-видни българи“, някои от които „по с време избягаха в България“.²⁰ Страхът е причината цели български родове да търсят сигурност в Солун, където пред

очите на чуждите консули, насилията срещу християнското население са по-малко. След тази руско-турска война в Солун се заселва родът на Никола Попстефанов (1837–1895) от Велес. Той търгува на едро с платове и фесове, но през 1877 г. „поради зулумите на башибозуците“ се изселва с цялата си челяд в пристанищния град. Там семейството продължава да се изхранва с търговия със същите артикули, а самият Никола Попстефанов заема видно място в търговския съвет и става член на турския арбитражен съд.²¹

Освен политическите катаклизми и свързани с тях проблеми със сигурността, много са и *икономическите фактори*, които довеждат до преселване на българи в Солун. На първо място сред тях, трябва да се посочи традиционното гурбетчийство на населението от Западна Македония. Именно на гурбет, първоначално за няколко месеца или за няколко години, идват част от заселилите се в Солун дебърлии, които в последствие остават постоянно в града. Тяхната трудова мобилност е традиционна за региона. Смята се, че казиите Дебър и Тетово са най-старият център, „излъчващ“ ежегодно вълни от мъже гурбетчии.²² Те са основно занаятчийи и по-специално строители, чиито умения са добре известни не само в Солун, но и из целите Балкани. Характерна черта на тяхната трудова мобилност е, че запазват традиционната си организация, основаваща се на принципа на родството. Така, организирани въз основа на роднински или местни общности, тези групи от гурбетчии запазват диалектите си и създават собствена субкултура, в градовете, където работят (Иstanbul, Солун, Белград и София). Друга особеност на тези общности е, че те се придържат стриктно към местна културна традиция. Сред мияците от Западна Македония, например, сватби се правят само веднъж в годината, когато младите мъже се връщат по домовете си в деня на селския църковен празник.²³ Поради тази причина Атанас Шопов твърди, че българите от Дебърско се

славят като „най-твърдохарактерните македонци“, които дълго време запазват езика и народността си. Според него това се дължи на факта, че те се преселват в Солун по няколко семейства, общуват основно помежду си и имат обичай да си водят булките вкъщи, поради което не се женят за гъркини.²⁴

Солунският пазар и пристанище са сред основните причини градът непрекъснато да се пълни с население от цяла Македония, което се опитва да продаде стоката си. Част от него предпочита да открие там кантори, за да може по-лесно да развива търговската си дейност. Такъв е случаят с рода Шавкулевски, който произхожда от бедното с. Плетвар на 10 км от Прилеп. През 60-те години на XIX в. фамилията се замогва благодарение на търговията с кожи, която започва покрай строежа на Суецкия канал в Египет. След разрастването на бизнеса братята Димитър, Стефан и Никола сменят фамилията си на Шавкулови, местят кантората си в Солун, а впоследствие отварят още над 20 кантори по цял свят.²⁵

За заселването на български търговци от провинцията в Солун роля изиграва и промяната през втората половина на XIX в. в традиционните търговски пътища и поминък. Такъв е случаят с търговията със селскостопански продукти, които търговците от гр. Велес пренасят със салове по р. Вардар до Солун. С откриването на железопътната линия Солун-Скопие (1873 г.) обаче тази търговия замира напълно, защото селяните от провинцията изкарват сами продуктите си на гарите. Създаването на националните балкански държави откъсва традиционни пазари за земеделската продукция от Македония (например пазара на известната тогава велешка ракия) и увеличава цената ѝ заради различните вносни, износни и транзитни мита.²⁶ Към средата на века традиционни занаяти като абаджийството са изложени на силната конкуренция на по-евтините фабрични стоки, внасяни от Англия и Франция. Недостигът на обработваема земя също засилва урбанизационните про-

цеси и подтиква българското население от Македония да търси сезонна или постоянна работа далеч от родните си места. Само през лятото на 1890 г. близо 4000 души от Велес взимат паспорти за чужбина, явно в търсене на прехрана и по-добър живот.

Установяване на българите в Солун

Ако погледнем, откъде произхождат най-успешните българи, които през втората половина на XIX в. създават и утвърждават българската община в Солун, ще трябва да се съгласим с наблюдението на Васил Кънчов, че „енергичните преселници от западна Македония“ са тези, които утвърждават българщината в Солун.²⁷ След дюлгерите и шивачите от Дебър, Крушево и Кичево, най-значима е прослойката на българските търговци, установили се в града. Такива са братя Паунчеви от Охрид, братя Шумкови от Крушево, братя Шавкулови, Кондови, Мончеви, Дамянпетрови от Прилеп, братя Ризови от Битоля, родовете Хаджимишеви, Попстефанови, Дерменджијеви, Весови от Велес и др. Многобройна е и колонията на българите от Кукуш, които упражняват различни занаяти и развиват търговия в Солун.

Притокът на българско население към града се засилва към края на XIX и началото на XX в. През този период (1885–1905) урбанизационните процеси продължават с ускорени темпове и Солун увеличава населението си с над 50% за период от 20 години. През 1885 г. градът има 85 000 жители, през 1900 г. – 115 000, а през 1905 г. – 135 000.²⁸ Голяма част от новодошлите са българи, напуснали родните си места по някоя от посочените погоре причини. Така през 1863 г. английските пътешественички Джорджина Макензи и Аделина Ърби преброяват в Солун около 500 славянски семейства.²⁹ Според екзархийската статистика от 1873 г., публикувана като подлистник на вестник „*Курие д'Ориан*“, в Солун в този момент живеят 3390 българи и 2352 гърци.³⁰ Тази статистика, която е пред-

ставена по-късно на Цариградската конференция (1876–1877), се опира на произхода и на езика, а не на самоопределението на населението. Според свещеник Иван Маджаров през септември 1873 г. екзархийската енория в Солун има едва 80 къщи, но дори и в тях няма единодушие по въпроса дали са част от паството на Вселенската патриаршия или на Българската екзархия.³¹

През 1881 г. секретарят на Българската екзархия Добри Ганчев твърди, че учениците в българското училище в града са само 20–30, основно деца на дюлгери, пришълци от Дебър и Охридско, които държат в свои ръце строителството в града.³² Това положение е резултат от нежеланието на българите да декларират националността си в годините, последвали Руско-турската война (1877–1878). Според К. Шапкарев до 1880 г. в Солун „нищо добро, нищо похвално не можеше да се чуе за българина; а нито дума българска можеше да чуеш негде освен по българските няколко ханища. По къщи, по чаршия, по дукани, всекъде само гръцки се слушаше, а български едва ли само между малобройните явни българи се говореше, и то в къщите им“. Тези явни българи, твърди той, се броят на пръсти, а и между тях някои говорят на гръцки дори в домовете си.³³ От този спомен на К. Шапкарев е видно, че основната разграничителна линия между българите в града е между „явните външни“, т.е. от околността, сред които гръцкото влияние е още слабо и „скритите вътрешни“, дошли и установили се по-отдавна в Солун.

Силното гръцко влияние сред българите в Солун е забелязано от екзарх Йосиф I и отразени в негово писмо до Министерството на външните работи на Княжество България от края на 1882 г. Според него, макар българите да преобладават в южните части на Македония, то главните, а даже и второстепенните центрове на Солунски вилает са „изцяло под влиянието на гърци и гъркомани“ и в Солун могат да се преброят едва около 200 българ-

ски фамилии.³⁴ Тази цифра, с която Екзархът изразява разочарованието си от бавното напредване на българското национално дело в Солун, всъщност показва, че за девет години екзархийското паство в града се е увеличило – от 80 къщи през 1873 г. на 200 семейства през 1882 г.³⁵

С развитието на българските образователни институции се увеличава броят на българите в града, защото в българските гимназии в Солун учат деца, произхождащи от всички части на Македония. През 1889 г. Константин Кондов описва съучениците си в Българската мъжка гимназия като „русокоси и стройни планинци (мияци) от Дебърско; пламенни бързаци от Охридско, Битолско, Прилепско; несломими в борбите овчеполци от Щипско, Кумановско и Кочанско; ручени вардарци от Тетовско, Скопско, Велешко, Тиквешко; упорити и твърди българи от Кукушко, Енидже-Вардарско, Воденско и Костурско; мълчаливи и скромни мърваци от Серско, Драмско и Неврокопско и непокорни постурмци, жители на дивния Пирин и гористия Малезж“.³⁶ С утвърждаването на българското учебно дело в Солун и с активизирането на българската община, се увеличава и броят на българите, които не се страхуват да заявят открито националната си принадлежност, което прави общността по-видима.

Първите българи преселници живеят смесено с гърците в християнските махали на града.³⁷ В най-богатия християнски квартал, който внася 19% от данъците на християните в османската хазна, „Св. Атанасий“, се намират сградите на българската община, мъжката и девическата гимназии, образцовото начално училище и българската книжарница на Конне Самърджиев. В тази махала според А. Шопов къщи имат „55 български семейства, които от години са преселени в Солун“, където успешно развиват търговия.³⁸ В енорията на църквата „Панагуда“ през 1873 г. е отрит първият български параклис „Св. св. Кирил и Методий“. Преселниците от втората полови-

на на XIX в. и началото на XX в. се заселват обикновено в най-западните части на града, около Вардарската порта, в квартала наричан още „Чауш манастир“. Сред българите той е известен като Вардарската или Кукушката махала и е населен с компактно бедно българско население от провинцията. В него, както и в квартала „Св. Атанасий“, се установяват много фамилии от Дебър и околните села – Голо бърдо, Река, Поле, Жупа, Дримкол. Войдан Чернодрински, който през 1909 г. основава в Солун дебърско братство, твърди, че те са около 300–350 трайно заселили се семейства, около които гравитират още около 1000–1500 гурбетчии.³⁹ След 1867 г. в най-източната част на Солун започва да се създава кв. „Пирги“, в който се заселват основно работници и замонали се преселници от Вардарската махала.⁴⁰ През 1896–1897 г. в него вече има заселени 178 български семейства, от които 131 екзархистки и 46 патрирашистки.⁴¹

През 1899 г. българският търговски агент в Солун А. Шопов започва постъпки да се разреши на българската общност да има свои кметове (мухтари) в Солун. До този момент властите ѝ отказват такова разрешение, аргументирайки се, че българите не живеят в обособени махали, а са смесени с гърците в общи махали. Това е причината те да остават невидими, защото гръцките мухтари „ги представят пред властта като хора от гръцка народност“. Самите българи също не настояват да променят това положение, което им позволява да не плащат данъци, понякога повече от 25 години. Гръцките мухтари не контактуват с българските свещеници, а следователно не вписват имената на новородените българчета в общината, не събират такси за издаване на църковни документи и т.н. А. Шопов обаче разказва всичко това на валията и използва загубата на пари от властта като аргумент да се позволи назначаването на български мухтари в Солун.⁴² Напълно естествено действията му дават резултат и в екзархийските списъци от

1906–1907 вече фигурират двама български кметове в града.⁴³

Сведения за броя българите в Солун през първото десетилетие на XX век

Българските статистики почти единодушно посочват, че в началото на XX в. в Солун живеят около 10 000 българи. През 1899 г. А. Шопов докладва в София за между 7000 и 10 000 българи, които „съвършено и окончателно са се установили в този град“.⁴⁴ През 1900 г. Васил Кънчов преброява 10 000 българи в Солун.⁴⁵ Едно десетилетие по-късно Атанас Иширков твърди, че населението на града е 130 000 души. Той отбелязва, че според еврейските статистики от тях около 7000 са българи, а според информация на българското генерално консулство българите са 10 500 души.⁴⁶

Тези сведения се различават чувствително от данните на последното османско преброяване от 1904 г., според което в оградената от крепостната стена част на Солун постоянно живеят около 84 000 души. От тях 46 798 са евреи (47,5%), 25 129 са мюсюлмани (32,8%) и 12 434 са християни (19,7%). Според това преброяване българите екзархисти са 3697 души (1452 постоянно живеещи и 2245 временно пребиваващи), българите католици – 61 човека (24 постоянно живеещи и 37 временно пребиваващи), българите протестанти – 41 души (13 постоянно живеещи и 28 временно пребиваващи). Османската статистика преброява в града 15 012 патриаршисти (10 613 постоянно живеещи и 4 399 временно пребиваващи).⁴⁷ Трябва да се отбележи, че броят на новодошлите екзархисти е значително по-голям от броя на постоянно живеещите в града такива, за разлика от случая с патриаршистите, където тенденцията е обратна. По-детайлното османско преброяване позволява да се забележи, че значителни маси население с българско национално съзнание продължава да приижда от провинцията към града.

Впечатление прави относителната близост на данните за екзархийското население в османското преброяване от 1904 г. и в екзархийското преброяване от 1907 г. Според последното в Солун живеят 5 888 българи, от които 3840 екзархисти, 1600 патриаршисти, 320 сърбомани, 48 униати и 80 протестанти.⁴⁸ В Централния държавен архив в София се съхраняват шест тефтера със списъци на екзархистите в Солун по енории. Според това поименно преброяване на екзархийското население, то възлиза на 3260 човека, но е напълно възможно не всички тефтери да са запазени.⁴⁹ Трябва да се отбележи, че цифрата от 5888 българи в Солун е почти идентична с отбелязаната през 1908 г. от гръцкия консул. Той сигнализира на гръцкото външно министерство за опасност за бъдещето на града, където се заселват българи от различни вътрешни центрове и броят им достига 6000 души. Консултът обяснява това с естествения ход на българското население от северните македонски области към големите центрове и морето и се опасява, че новосъздадените български квартали в Солун, които ежедневно се подсилват с хора от вътрешността, ще променят гръцкия характер на града.⁵⁰

Продължаващите миграции на българското население към Солун се потвърждават и от изготвените в периода 1910–1911 г. от Йордан Иванов статистики на българите в града. От тях следва, че екзархистите в него са 4309 души, а българите – патриаршисти – 4455 човека. Ученият прибавя към тях 250 българи униати и 50 българи протестанти и така получава общ брой 9064 българи, живущи в 1947 къщи в Солун непосредствено преди Балканските войни.⁵¹ Интересни изводи за националното самосъзнание на българското население в Солун могат да се направят и от първото преброяване в града, проведено от новата гръцка администрация през април 1913 г., т.е. близо два месеца преди избухването на Междусъюзническата война. Населението в него е записано по националност и е отчетено, че в

този момент 6263 души от общо 157 889 население на Солун се декларират като българи.⁵² Причината за нарастването на хората, които открито заявяват българско национално съзнание (с над 2000 души за 2 години) вероятно трябва да се търси в надеждата им, че с военния разгром на Османската империя в живота им е настъпила коренна промяна към по-добро. Това нарастване доказва и че около половината от патриаршистите, говорещи български език, имат българско национално съзнание, което се страхуват да декларират преди 1912 г.

Вместо заключение

Въпреки противоречивите статистически данни за броя на българското население в Солун, дължащи се на различните критерии на преброителите, няколко факта изглеждат безспорни. Запазените писмени сведения от XVIII в. доказват широкото разпространение на българския език и наличието на етническо българско население в най-големия град на османската провинция Македония. През първата половина на XIX в. българите вече са видима част от жителите на Солун, а разпространението на езика им е толкова широко, че става причината за отпечатването на книги на него. Притокът им се увеличава през втората половина на XIX в., когато по различни политически и икономически причини българи, основно от западните райони на Македония и от близката до града околност, се преселват в Солун, търсейки сигурност и по-добър живот. Те се настаняват в гръцките махали, в най-западните и в най-източните райони на града, запазват езика и обичаите си и допринасят за укрепването на българската община. Преселниците не бързат да се записват в османските регистри, за да не плащат данъци и поради това дълго време остават „невидими“ за властта.

Статистическите сведения от първото десетилетие на XX в. се различават основно по

това дали преброяват като българи само екзархистите или и хората говорещи български език, но останали под ведомството на Вселенската патриаршия. Техните данни обаче категорично сочат, че притокът на българско население към Солун продължава със засилени темпове в началото на XX в. и става предпоставка за утвърждаването на българската общност в града. Този процес е прекъснат от Балканските войни и през второто и третото десетилетия на XX в. е налице масово изселване на това население към България.

БЕЛЕЖКИ:

- ¹ Текстът е резултат от проект, субсидиран от Фонд научни изследвания с договор № ДН 10/13 от 17.12.2016 г.
- ² Изключение прави изследването на **Αναστασία-δου, Μ.** Θεσσαλονίκη 1830–1912. Μια μητρόπολη της εποχής των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Αθήνα, 2008, която добросъвестно е използвала историческите извори и е отбелязала присъствието на българи в Солун.
- ³ **Mazower, M.** Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews (1430–1950). New York, 2004.
- ⁴ **Снегаров, И.** Солун в българската духовна култура: исторически очерк и документи. София, 1937.
- ⁵ Най-представителен в този смисъл е Сборник Солун. Издание на възпитателите и възпитаниците от солунските български гимназии. София, 1934. Много полезни за проучване на българското учебно дело в града се данните публикувани от директора на българската гимназия **Кандиларов, Г.** Българските гимназии и основни училища в Солун. София, 1930, а също и спомените на нейни възпитаници: Гласовете ви чувам, Личностите на гимназията и България. 130 години от основаването на солунската българска мъжка гимназия. Благоевград, 2011.
- ⁶ Странсованία Василъя Григоровича-Барскаго по Святъм местам Востока с 1723 по 1747 г. Ч. I, С. Петербург, 1885, с. 218, с. 262.
- ⁷ **Челеби, Е.** Пътепис. Превод, съставителство и редакция С. Димитров. София, 1972, с. 200.
- ⁸ **Χεκίμογλου, Ε.** Ιστορία της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη. Τ. 2/Ι. Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 309, σ. 311, σ. 319, σ. 349, σ. 375.

- ⁹ **Шопов, А.** Из новата история на българите в Турция. Пловдив, 1895, 54–55.
- ¹⁰ Текстът е публикуван за пръв път от **Матов, Д.** Кратка разправа по етнографията на Македония. – Списание на Българското книжовно дружество, кн. 35, 1890, 674–717. Д. Матов твърди, че той е записан като предисловие на поменника, който „се пази у Иванчо Велев Дебърчето, син на записвача“ и му е показан от колега учител в Солунската мъжка гимназия. По-късно този текст, заедно с други сведения за ранната история на българите в Солун е публикуван и от **Иванов, Й.** Български старини из Македония. Ред. Б. Ангелов и Д. Ангелов, София, 1970, 188–192.
- ¹¹ **Шопов, А.** Из новата история на българите, 57–58.
- ¹² **Дринов, М.** Първата българска типография в Солун и някои от напечатаните в нея книги. – Списание на Българското книжовно дружество, кн. 31, 1889, 1–25. Според Атанас Шопов тя е съществувала още през 1836 г., е била изгорена през 1838 г. и е започнала да функционира отново през 1839 г. Виж: **Шопов, А.** Първата българска печатница в Солун. – Списание на Българското книжовно дружество, кн. 34, 1890, 486–497. Обобщени и подробни сведения по въпроса, както и заглавните страници на някои от книгите са публикувани от **Иванов, Й.** Български старини из Македония. София, 1970, 191–196.
- ¹³ Виж напр. **Хаджиев, К.** Дойран. Разцветът и гибелта на един град. София, 1960.
- ¹⁴ НА на БАН, фонд 15к, оп. 1, а.е. 263, л. 4.
- ¹⁵ Данните са цитирани по изследването на **Δημητριάδης, Β.** Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα Οθωμανικό κατάστιχο αλογραφής του πληθυσμού. Ηράκλειο, 1997.
- ¹⁶ **Григорович, В.** Очерк за пътешествие по европейска Турция с карта на околностите на Охридското и Преспанското езеро. София, 1978, 89–90.
- ¹⁷ **Яранов, Д.** Преселническото движение на българите от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век. — Македонски преглед, кн. 2, 1932, 63–118.
- ¹⁸ **Стаматов, С.** Град Дебър и неговото основаване. – Първо приложение на Периодичното списание „Дебърски гласъ“, София, 1938.
- ¹⁹ ЦДА, фонд 176к, оп. 1, а.е. 134, 17–20.
- ²⁰ **Шапкарев, К.** За възраждането на българщината в Македония. Неиздадени записки и писма. София, 1984, с. 300.
- ²¹ ЦДА, фонд 85к, оп. 2, а.е. 3, л. 10–34
- ²² Сред тях са т.нар. мияци – пастирско население на Реканска област, която се намира североизточно от гр. Дебър. Подробно за тях вж. **Трайчев, Г.** Книга за мияците (историко-географски очерк). София, 1941.
- ²³ Подробно за гурбетчийството на Балканите виж: **Hristov, P.** The Balkan *Gurbet*: Traditional Patterns and New Trends. – In: Migration in the Southern Balkans. From Ottoman Territory to Globalized Nation States, IMISCOE Research Series, 2015, 30–46.
- ²⁴ **Шопов, А.** Материали за българското възраждане в Македония. – Списание на Българското книжовно дружество, 1885, кн. 18, 440–441.
- ²⁵ Благодаря на наследниците на фамилията Шавкулови г-н Кристиан Антонов и г-н Дойчин Станчев за тази информация.
- ²⁶ **Кънчов, В.** Избрани произведения. т. II, София, 1970, 182–277.
- ²⁷ **Кънчов, В.** Македония – етнография и статистика. София, 1996, с. 32.
- ²⁸ **Кънчов, В.** Македония – етнография и статистика, с. 140. **Καραδήμου – Γερολύμπου, Α.** Πόλεις και πολεοδομία. – In: Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές. Επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ. Τόμος Α, μέρος 1. Αθήνα, 1999, σ. 238.
- ²⁹ **Макензи, Д., Ърби, А.** Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция. София, 1983, с. 45
- ³⁰ Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873 г., София, 1995, 150–151.
- ³¹ В. Вести бр. 131 от 28.07.1911 г., с. 2.
- ³² **Биярски, Ц.** Виновниците за погрома на България през 1913 година. Из живота и делото на Старозагорския митрополит Методий Кусевич. София, 2010, 122–123. Д. Ганчев твърди, че българската община е призната от местната власт, но това не се потвърждава от други източници. Например неговият спътник Божил Райнов казва, че когато отишли в Солун българската община „не бе още съживена и призната от властта“ и хората се страхували от властите. Виж: **Райнов, Б.** Преди половин век. Обществена и просветна дейност на солунските българи през 1881–1883. София, 1934, с. 20.
- ³³ **Шапкарев, К.** За възраждането на българщината в Македония, с. 328.
- ³⁴ **Георгиев, В., Трифонов, Ст.** Българите в Македония и Тракия 1879–1912. Нови документи. Екзарх Български Йосиф I. Писма и доклади. София, 1994, 29–33.
- ³⁵ Трудно е да се пресметне какво точно е това увеличение, т.к. в една къща понякога живее едно

- домакинство, а понякога – няколко. Според статистиката на Българската екзархия от 1907 г. в Солун в една къща средно живеят по две домакинства. Ако този критерий се приложи към горните данни излиза, че за 9 години в Солун трайно са се настанили около 40 нови български семейства.
- ³⁶ **Кондов, К.** Борбата на македонца. Габрово, 1903.
- ³⁷ **Анастасиáδου, Μ.** Θεσσαλονίκη 1830–1912, σ. 531.
- ³⁸ ЦДА, фонд 176к, оп. 1, а.е. 1386, л. 4–10.
- ³⁹ **Чернодрински, В.** Дебърска просветна дружба в Солун. – Дебърски глас, София, 15.08.1909 г.
- ⁴⁰ **Анастасиáδου, Μ.** Θεσσαλονίκη 1830–1912, 531–533.
- ⁴¹ ЦДА, фонд 176к, оп. 1, а.е. 1088, л. 1–6.
- ⁴² ЦДА, фонд 176к, оп. 1, а.е. 1386, л. 4–10.
- ⁴³ ЦДА, фонд 246к, оп. 9, а.е. 525 и оп. 10, а.е. 385.
- ⁴⁴ ЦДА, фонд 176к, оп. 1, а.е. 1386, л. 4.
- ⁴⁵ **Кънчов, В.** Македония, с. 140.
- ⁴⁶ **Иширков, А.** Град Солун, политикогеографски и народностопански бележки. София, 1911, 18–20.
- ⁴⁷ **Хεκίμογλου, Ε.** Θεσσαλονίκη 1912–2012: Αναπτυξιακά οράματα και ψευδαισθήσεις. – In: ΛΓ’ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 25–27 Μαΐου 2012, 25–42.
- ⁴⁸ ЦДА, фонд 246к, оп.1, а.е 176, л. 141–143.
- ⁴⁹ ЦДА, фон 246, оп. 9, а.е. 523, а.е. 525 и оп. 10, а.е. 383, 384, 385, 386.
- ⁵⁰ ΙΔΑΥΕ 1908 Κατάταξη Η’, φάκελος 85. – Έκθεση γεγονότων και καταστάσεων εν τη περιφέρεια Θεσσαλονίκης.
- ⁵¹ НА на БАН, фонд 52 к, оп.2, а.е. 38, л. 23, л. 48.
- ⁵² Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φάκελος 27β.

SETTLEMENT OF BULGARIANS IN THESSALONIKI IN THE XIX AND EARLY XX CENTURY

Yura Konstantinova

The text analyses the settlement of Bulgarians in Thessaloniki and raises the question about their number. It compares data from different surveys, in order to emphasize the problems with the census. The study aims to explain why the Bulgarians remained an “invisible” community for a long time. The reason for the contradictory information from different surveys is the difference in the criteria of the officials. Nevertheless, it is certain that the Bulgarian presence in Thessaloniki in the first half of the 19th century

was significant. It continued to strengthen during the period before the Balkan Wars, because of the constant flow of Bulgarian population from the small and medium-sized towns towards Thessaloniki.

Keywords: Thessaloniki, Bulgarian community, census, settlement

Ключови думи: Солун, българска общност, преброяване, заселване